

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ЗРІЛОСТІ СТАРШОКЛАСНИКА

У статті розкриваються психологічні умови розвитку соціальної зрілості в юнацькому віці. Головними умовами розглядаються здатності особистості до подолання психологічних бар'єрів у професійному й особистісному самовизначенні.

Ключові слова: соціальна зрілість, психологічний бар'єр, професійне й особистісне самовизначення.

Цілеспрямований розвиток соціальної зрілості старшокласника – актуальне завдання вікової й педагогічної психології. Тому що соціальна зрілість, як системотворний фактор становлення особистості, сприяє вирішенню основної проблеми юнацького віку – особистісне й професійне самовизначення.

Питаннями розвитку соціальної зрілості особистості тією чи іншою мірою займалися такі психологи як Ю.П. Бардін, Є.І. Головаха, Р.Г. Гурова, Р.І. Хмелюк, П.М. Якобсон та ін. Проблемами формування різних аспектів соціальної активності особистості займалися К.О. Абульханова-Славська, Т.О.Львіна, В.О. Сластенін, Н.В. Кічук та інші. Досліджували окремі аспекти соціального самовизначення В.Л. Лебедева, Г.П.Ніков, В.Ф.Сафін та ін. Дослідження соціальної відповідальності проводили С.В. Куликівський, К. Муздибаєв, М.І.Сметанський та ін. Аналіз сучасних досліджень свідчить, що вивчення проблеми соціальної зрілості особистості через призму взаємовпливу зовнішніх та внутрішніх взаємодій у процесі її розвитку пов'язане з актуалізацією світоглядної проблематики.

Учені звертають увагу на послідовність настання різних видів зрілості особистості [3]. Так, після настання біологічної й фізіологічної зрілості (у хлопців в 14-16 років, у дівчат в 12-15 років) приходять психічна зрілість, показниками якої є достатній рівень функціонування сенсорних, мнемічних, інтелектуальних функцій людини. Потім настає моральна й світоглядна зрілість як свідчення соціальної зрілості особистості. Соціальна зрілість формується на ідейних переконаннях, сформованому світогляді й містить у собі оперативне, уміле й ефективне здійснення практичної діяльності [3, с. 66].

Спираючись на існуючі в спеціальній літературі дані щодо поняття соціальна зрілість особистості, у своєму дослідженні ми зробили акцент на тому, що соціальна зрілість особистості виявляється в завершеності особистісного й професійного самовизначення, у спроможності особистості бути самостійною в прийнятті життєво важливих рішень щодо своєї долі.

Незважаючи на наявні в психолого-педагогічній літературі матеріали щодо проблеми соціальної зрілості особистості питання про психологічні детермінанти розвитку соціальної зрілості старшокласників ще не знайшов свого належного висвітлення в спеціальній літературі. Актуальність і недостатня розробленість позначеної наукової проблеми зумовили об'єкт, предмет і ціль нашого дослідження.

Об'єктом дослідження виступив процес формування особистості в юнацькому віці.

Предметом дослідження – психологічні умови розвитку соціальної зрілості старшокласників.

Ціль дослідження полягала в розкритті психологічного змісту поняття соціальна зрілість особистості, виявлення специфіки й психологічних умов розвитку даного феномена в старшокласників.

Гіпотезою дослідження виступило припущення, що психологічними умовами розвитку соціальної зрілості особистості є її прагнення до самовдосконалення, наявність перспективних цілей, подолання психологічних бар'єрів.

Обґрунтування запропонованих психологічних умов розвитку соціальної зрілості особистості почнемо з розгляду прагнення особистості до самовдосконалення й значення перспективних цілей. Згідно з А.Адлером [1] людині властиво тією чи іншою мірою відчувати свою неповноцінність. Це стимулює її до самовдосконалення. Старшокласникам варто знайти свій шлях, де б вони могли вдосконалюватися як особистості, розвиватися в духовному, творчому, професійному й фізичному плані. Це може бути спортивна діяльність, художня творчість, розробка комп'ютерних технологій тощо. Цілі ставити високі, які здатні надихнути старшокласників. Це виступить як джерело їхньої творчої активності.

Певний вплив роблять на розвиток соціальної зрілості й психологічні протиріччя, характерні для юнацького віку, переживання яких сприяють перетворенню особистості. Згідно з Е.Еріксоном [5] молоді люди 14-18 років повинні завершити формування образу "Я", особистісно й професійно самовизначитися. В іншому разі закріплюється рольова невизначеність, що перешкоджає розвитку соціальної зрілості особистості.

Продуктивному вирішенню питань особистісного й професійного самовизначення можуть заважати не тільки зовнішні об'єктивні труднощі, але і внутрішні психологічні бар'єри особистості. Цю проблему ми розглянули на прикладі ситуації вибору професії учнями. Професійне самовизначення особистості в юнацькому віці є практичним втіленням особистісного самовизначення. У цілому успішне самовизначення є показником соціальної зрілості особистості.

Дослідження особливостей прояву психологічних бар'єрів у професійному самовизначенні на емпіричному рівні здійснювалося за допомогою "Тест-опитувальника для оцінки типу і ступеня вираженості психологічних бар'єрів у професійному самовизначенні особистості" [2]. Цей діагностичний інструмент дозволяє виявляти як загальний рівень вираженості бар'єра, так і визначати, на основі ранжування, домінуючі види бар'єрів у досліджуваних.

Аналіз первинних статистичних показників вираженості психологічних бар'єрів у професійному самовизначенні досліджуваних показав, що 26% від їх загальної кількості виявили високий рівень вираженості бар'єрів, 49% – помірний і 25% – низький.

Результати дослідження розподілу вираженості психологічних бар'єрів окремо для кожної вікової групи, засвідчили, що серед: 15-річних школярів виявлено 21% таких, що мають високий рівень вираженості психологічних бар'єрів, 51% –

середній та 28% – низький; 16-річних школярів виявлено 25% таких, що мають високий рівень вираженості психологічних бар'єрів, 50% – середній та 25% – низький; серед 17-18-річних досліджуваних виявлено 24% таких, що мають високу вираженість, 45% – середню та 31% – низьку.

Розглядаючи розподіл досліджуваних різного віку залежно від рівня вираженості психологічних бар'єрів у професійному самовизначенні помічаємо, що нормальний розподіл обстежуваних з високою, середньою та низькою вираженістю психологічних бар'єрів фіксується у віковій групі з 15 і до 18 років. Середні вибіркові значення вираженості психологічних бар'єрів майже однакові для обстежуваних, починаючи від 15 до 18 років. Хоча на цей період припадає вибір професії, проте більшість молоді намагається продовжити навчання після школи й обмежується вибором напрямку, не приділяючи уваги деталям, відтермінуючи остаточний вибір на період завершення навчання у вищих навчальних закладах та інших спеціальних професійних закладах. Це певною мірою знімає відповідальність під час вибору професії після закінчення школи.

Аналіз отриманих емпіричних даних дав змогу виділити види психологічних бар'єрів та частоту (f) їхнього прояву в досліджуваних. Так, найбільша частота властива психологічним бар'єрам: "страх піти проти думки батьків" (f = 0,58); "страх критики з боку однолітків і довколишніх про зроблений вибір" (f = 0,49); "непевність у собі при виборі професії" (f = 0,38); "невизначеність професійних інтересів" (f = 0,36). До групи менш значимих бар'єрів відносяться: "стан сум'яття через нестачу потрібної інформації про професію", "сумнів у правильності вибору професії", "побоювання того, що не витримаєш випробувань при освоєнні обраної професії".

Аналіз частоти прояву видів психологічних бар'єрів у різних вікових групах дозволив встановити, що одним із найбільш поширених психологічних бар'єрів у старшокласників є почуття страху з різними його проявами: "страх припуститися помилки", "страх, що не впораються з освоєнням професії", "страх перед майбутнім", "страх відповідальності".

Істотним для розвитку соціальної зрілості є також повноцінна включеність старшокласників у суспільно корисну діяльність. Реалізація старшокласниками себе в цій діяльності (художній, спортивній, музичній, виробничій та ін.) сприяє надбанню досвіду міжособистісних взаємин, що є важливим аспектом соціальної зрілості особистості.

Для супроводу педагогами процесу самовизначення старшокласників доцільно представити цей процес у вигляді діяльності, що має певні фази. Ці фази, спираючись на дослідження Р.Х. Шакурова [4], окреслимо в такий спосіб. Перша фаза — орієнтовна. Поява в старшокласника потреби самовизначення знаменує початок цієї фази діяльності. Тут також відмічаються аморфні цілі в старшокласника стосовно майбутнього. Друга фаза — програмування. Старшокласник ще не може відповісти однозначно на питання, ким він хоче бути, це робить актуальним організацію пошуку рішення цього питання. Виробляється план дій. Третя фаза — реалізація програми, що передбачає практичну реалізацію плану дій, мета яких знайти підстави для ухвалення рішення щодо визначення себе в житті. Четверта фаза — контрольно-коректувальна. Тут здійснюється ухвалення рішення щодо свого майбутнього.

На кожній фазі юнаки можуть зазнавати суб'єктивних труднощів — незацікавленість, низька воляова саморегуляція, невизначеність щодо власних цілей, цінностей і можливостей, безініціативність, несамостійність, некомпетентність, невпорядкованість мотивації, несамостійність при побудові професійного життєвого шляху, нерішучість, нездатність відстоювати свої права тощо.

Насамкінець підкреслимо, що формування в старшокласників перспективних цілей діяльності в рамках своєї майбутньої професії й різного роду захоплень, які носять суспільно корисний і творчий характер є джерелом їхньої активності в процесі подолання труднощів особистісного зростання, досягнення соціальної зрілості.

Проведене дослідження дозволило нам сформулювати наступні висновки.

Соціальна зрілість особистості базується на моральних і світоглядних переконаннях особистості й проявляється у відносній завершеності її особистісного й професійного самовизначення.

Психологічними умовами розвитку соціальної зрілості особистості виступають — її прагнення до самовдосконалення; наявність у неї перспективних цілей; подолання психологічних бар'єрів.

Психологічні бар'єри особистості ускладнюють розвиток соціальної зрілості особистості, разом з тим вони активізують цей процес.

Основні труднощі на шляху розвитку соціальної зрілості особистості пов'язані: по-перше, із самооцінкою особистості; по-друге, з вадами в моральній, інтелектуальній і емоційно-вольовій сферах особистості як основи для прийняття самостійних рішень.

Одним з основних напрямів виховної роботи, спрямованої на розвиток соціальної зрілості старшокласників є створення умов для продуктивного вирішення психологічних проблем формування особистості в юнацькому віці.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Адлер Альфред*. Практика и теория индивидуальной психологии [Пер. с англ. А. Боковикова] / А. Адлер. — М. : Академический Проект, 2007. — 232 с. — (Психологические технологии).
2. *Массанов А. В.* Психологічні бар'єри в професійному самовизначенні особистості : монографія / А. В. Массанов. — Одеса : Видавець М. П. Черкасов, 2010. — 371 с.
3. Психологічний словник / за ред. В.І. Войтко. — К. : Вища школа, 1982. — 216 с.
4. *Шакуров Р. Х.* Барьер как категория и его роль в деятельности / Р.Х. Шакуров // Вопросы психологии. — 2001. — №1. — С. 3 — 18.
5. *Erikson E.* Identity : Youth and Crisis / E. Erikson. — N. Y. : Norton. — 336 p.

